

**Выбранае аб беларускай літаратуры
дваццатага стагоддзя**

Andriej Moskwin, *Literatury białoruskiej rodowody niepokorne*, Białystok 2019, 238 s.

Рэцэнзуемая манаграфія славіста, культуролога, перакладчыка, драматурга Андрэя Масквіна невыпадкова напісана на польскай мове. Пры тым, што культурна-гістарычныя стасункі, сувязі Польшчы і Беларусі, здавалася б, проста відавочныя, беларуская літаратура для сучаснага польскага чытача застаецца ў значнай ступені з'явай вельмі адлеглай. І гэта нягледзячы на тое, што перакладамі з беларускай на польскую мову ахоплена творчасць, як, напрыклад, Янкі Брыля, Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча, так і шэрагу паэтаў ды празаікаў XXI стагоддзя. Не бракуе на гэтай дзялянцы і твораў даўнейшых часоў. Так, у 2018 годзе пабачыла свет сапраўды фундаментальнае выданне – “Беларускі Трыстан” XVI–XVII стагоддзя ў перакладзе Ліліі Цітка¹. І, безумоўна, заслугоўвае ўвагі погляд на беларускую літаратуру Адама Паморскага, выказаны ім у інтэрв’ю, дадзеным “Gazecie Wyborczej” праз два гады пасля выхаду анталогіі беларускай паэзіі “Nie chyliłem czoła przed moją” (Wrocław 2008), адным з рэдактараў якой ён быў:

I nie jest tak, że to my, Polacy, jesteśmy starszymi braćmi, a Białorusini dopiero pod naszą ręką się kształtują. Białoruś to przecież jeden z podmiotów kultury staroruskiej; starszej od polskiej, a kultura ta od początku drugiego milenium tworzyła literaturę w języku jeśli nie własnym, to lokalnym wariacie tego słowiańskiego esperanto, jakim był cerkiewno-słowiański. Białoruś zawsze podkreślała swoją odrębność na Rusi Kijowskiej: była to odrębność dynastyczna, językowa, po części kulturowa. Nawet chrześcijaństwo przyjęto tu (w Księstwie Połockim) bodaj bezpośrednio z Bizancjum, nie przez Kijów².

У першых жа радках Уступу сваёй крытычна-літаратуразнаўчай кнігі Андрэй Масквін звяртае ўвагу на драматычны лёс беларускага прыгожага пісьменства і яго твораў, імкнучыся абудзіць цікавасць польскага чытача да выбраных – і якіх жа яркіх! – момантаў беларускай літаратуры менавіта дваццатага стагоддзя. *W przedstawianej książce Czytelnik odnajdzie prezentacje takich właśnie poruszających losów pisarzy białoruskich, starających się nie zejść ze świadomie wybranej drogi, zachować godność, człowieczeństwo i przynajmniej skrawek własnej swobody twórczej* (10) – зазначае аўтар.

Манаграфія “Literatury białoruskiej rodowody niepokorne” знамянальна распачынаецца артыкулам “Literatura białoruska i jej tożsamość w debatach twórców i krytyków na łamach “Naszej Niwy” w latach 1913–1914”. Узнікненне

¹ *Białoruski Trystan*. Rękopis ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. Opracowanie i przekład: Lilia Citko, Poznań 2018.

² *Książd Baka powrócił do źródła*, “Gazeta Wyborcza” 2011, 2 czerwca.

ў 1906 годзе газеты “Наша Ніва” сталася арганічным працягам распачатых у папярэднім стагоддзі працэсаў станаўлення новай беларускай літаратуры. Дзякуючы творчаму адраджэнскаму патэнцыялу віленскае выданне за няпоўных дзесяць гадоў згуртавала вакол сябе нацыянальны творчы патэнцыял, сцвердзіла шляхі развіцця навейшага беларускага прыгожага пісьменства. На старонках “Нашай Нівы” дэбютавалі, друкаваліся аўтары, творчасць якіх складае класіку беларускай літаратуры: Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Максім Гарэцкі, Змітрок Бядуля і шэраг іншых майстроў слова.

“Нашаніўская” дыскусія, першая такога кшталту палеміка, цалкам невыпадкова займае істотнае месца ў гісторыі беларускай літаратуры. Сапраўды, як адзначае А. Масквін, падчас яе вызначалася тоеснасць беларускага прыгожага пісьменства. Распачаў дыскусію артыкулам “Сплачывайце доўг” пад псеўданімам Юры Верашчака сакратар рэдакцыі Вацлаў Ластоўскі, які відавочна выказваў згоду з поглядамі Максіма Багдановіча, па-свойму трансліраваў іх. У 1911 годзе па дарозе ў Ракуцёўшчыну Багдановіч спыняўся ў Вільні, дзе ў рэдакцыі “Нашай Нівы” пару начэй правёў у размовах з Ластоўскім – праз два гады рэдактарам слыннага “Вянка”. Такім чынам: *Bodźcem do napisania tego tekstu (артыкула “Сплачывайце доўг” – Г.Т.) i podjęcia próby przeprowadzenia polemiki stały się poglądy na białoruską kulturę i sztukę Maksima Bogdanowicza. W swoich esejach (...) poruszał on problem włączenia białoruskiej literatury do europejskiego artystyczno-intelektualnego życia. (...) W jego pracach krytyczno-literackich często jest powtarzana opinia: “samoistny – europejski”, “białoruski – ogólnoludzki”, “nasz – wszechświatowy”, “narodowościowy – obcy”* (17). Ластоўскі звяртаў увагу на аднастайнасць беларускай літаратуры, што выяўлялася ў яе амаль выключнай засяроджанасці на *kwesję ciężkiej społecznej egzystencji narodu białoruskiego, jego nieszczęsnego losu* (17), папракаў ад імя беларускага селяніна, што сучасныя паэзія і проза не цікавяцца яго ўнутраным станам, унікаюць паказу красы прыроды, акаляючага свету, не вучаць бачыць, чуць і любіць яснасць усходу сонца, пошум лесу ... *Na zakończenie autor zaznacza: “(...) jeśli zawiedziecie położone w was nadzieje, naród będzie obliczał dług i dług ten będzie się ciągnął za wami na zawsze”* (20).

Пад псеўданімам “адзін з парнаснікаў” у дыскусію ўключыўся Янка Купала з рэфлексіямі “Чаму плачэ песня наша?”. Па яго перакананні, панурая рэчаіснасць, ранейшая і цяперашняя, не дае паэту магчымасці выбару сэнсу, танальнасці твораў, а вось калі зменіцца сацыяльная сітуацыя і беларускі народ пачне будаваць шчаслівае жыццё, змяняцца і песні. *Jest oczywiste, że każdy białoruski literat w swojej twórczości zwraca się ku przeszłości (przede wszystkim dziewiętnastowiecznej) i przypomina okres pańszczyzny. Jeśli czerpie natchnienie w pieśniach ludowych, to dostrzega nie tylko ich piękno, lecz także smutek i płacz* (21). Пры тым паэт, на думку Янкі Купалы, хоць і паходзіць з народа, мае права быць індывідуальнасцю, мысліцелем, мусіць выступаць у ролі Дэміурга.

Досыць падрабязна А. Масквін спыняецца на ўдзеле ў дыскусіі Ляво-на Гмырака (Мечыслала Бабровіча), Язэпа Лёсіка, новым артыкуле Вацлава Ластоўскага. Безумоўна, на старонках “Нашай Нівы” асэнсоўваліся

сапраўднасць і прышласць беларускай літаратуры. Аднак пры ажыўленасці дыскусіі выдавочна, што галоўную ролю ў ёй адыгралі погляды Максіма Багдановіча і Янкі Купалы. І тут варта было б згадаць звязаныя з “нашаніўскай” палемікай артыкулы Яна Чыквіна “Два шляхі развіцця беларускай паэзіі (Максім Багдановіч і Янка Купала)” і “Ля вытокаў ідэйна-эстэтычнага супрацьстаяння ў беларускай паэзіі 20–30-х гадоў”³, у якіх аўтар канцэнтруецца якраз на творчых узаемаадносінах Багдановіча і Купалы.

У выніку ўважлівага аналізу “нашаніўскай” дыскусіі аўтар манаграфіі прыходзіць да цалкам адпаведных высноў, падкрэсліўшы найперш ролю Вацлава Ластоўскага як “каталізатара” літаратурнага працэсу. Першы раз беларускія пісьменнікі, адзначае А. Масквін, задумаліся над месцам сваёй літаратуры не толькі ў культуры суседніх народаў, але і ў кантэксце еўрапейскім. Вельмі важна, што *dyskusja zapoczątkowała nowy etap w rozwoju literatury białoruskiej; uświadomiła literatom oraz odbiorcom, iż nie tylko należy użalać się nad tragedią narodu białoruskiego, pokazując jego cierpienie i bardzo skromne życie, lecz także rozpracowywać charakter Białorusina, jego psychologię, świat wewnętrzny* (28). Даследчык слухна падкрэслівае, што *дыскусія намагла zrobić krok do przodu, odstąpić (choćby częściowo) od poezji o charakterze opisowym, od intonacji użalania się nad własnym losem oraz losem białoruskiego narodu i przejść ku liryce o zabarwieniu społecznym i filozoficznym, ku poszukiwaniom i eksperymentom w dziedzinie formy, ku powstaniu “delikatnej liryki i wielkiej epiki”* (28).

Два наступныя раздзелы манаграфіі А. Масквіна прысвечаны творчасці выдатных беларускіх пісьменнікаў трагічнага лёсу, ахвяр сталінскіх рэпрэсій – Максіма Гарэцкага і Францішка Аляхновіча. У артыкуле “Maksim Harecki jako przedstawiciel “nowego dramatu” białoruskiego” кампетэнтна аналізуецца драматургічная спадчына класіка беларускай літаратуры, у прыватнасці, разглядаюцца п’есы М. Гарэцкага “Мутэрка”, “Жалобная камедыя”, “Жартаўлівы Пісарэвіч”, “Не адной веры”, абразкі “Свецкі чалавек”, “Камеінацёс”.

Na przykładzie tych kilku utworów scenicznych można się przekonać, że Harecki był nie tylko teoretykiem, lecz także praktykiem. Wraz z dwoma innymi białoruskimi twórcami – Franciszkiem Alachnowiczem i Janką Kupałą – sprzyjał rozwojowi “nowej dramaturgii i reformie teatru białoruskiego, starał się poszerzać poruszaną w nim problematykę. Zgodnie z zasadami naturalizmu dążył do odsłonięcia prawdy o człowieku i otaczającym go życiu; dokonywał analizy osobowości bohaterów ukształtowanych przez swoje środowisko; koncentrował akcję wokół centralnego, logicznie rozwijającego się wydarzenia. W ślad za ekspresjonistami ukazywał stany psychiczne o najwyższym stopniu napięcia emocjonalnego, łączył elementy przeciwstawne: patos z wulgarnością, poezję z prozaizmem (46–47).

Дакументальнай аповесці “У капцюрох ГПУ”, трагічнай адысеі аб несправядлівым арышце, зняволенні на суровых расійскіх Салаўках, належыць асобае месца як у творчай спадчыне аднаго з найбуйнейшых беларускіх драматургаў,

³ Ян Чыквін, *Па прызванні і абавязку. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005; Ян Чыквін, *Імёны. Творы. Кантэкст. Артыкулы, рэцэнзіі, інтэрв’ю*, 2-е выданне, дапоўненае, Беласток 2020.

празаіка Францішка Аляхновіча, так і ў беларускай літаратуры ў цэлым. Больш таго, гэтым творам распачынаецца лагерная тэматыка ў савецкай літаратуры. Напісаная спачатку на польскай мове, пад назвай “Siedem lat w szponach GPU” аповесць пабачыла свет у 1935 годзе ў Вільні, а ў 1937-м, перакладзеная самім аўтарам – на беларускай. Як зазначае А. Масквін, аповесць была ператлумачана на сем моў і надрукавана ў Еўропе, Лацінскай Амерыцы і Злучаных Штатах Амерыкі. У раздзеле “7 lat w szponach GPU Franciszka Alachnowicza (Olechnowicza) świadectwem o radzieckim Gulagu” даследчык паслядоўна рэалізуе дзве галоўныя мэты: *po pierwsze, porównanie czterech wersji powieści – dwóch polskich (z 1935 i 1937 roku) i dwóch białoruskich (z 1937 b 1942 roku), i po drugie, przesledzenie, jak zmienila się koncepcja autora w miarę powstania nowych wersji* (49).

Наступны своеасаблівы блок кнігі “Literatury białoruskiej rodowody niepokorne” распачынаецца артыкулам пра рэцэпцыю творчасці ў Польшчы Алеся Адамовіча, дарэчы, як аднаго з найглыбейшых даследчыкаў спадчыны М. Гарэцкага, так і аўтара шэрагу адкрыўчых па сваёй сутнасці даследаванняў, а таксама пісьменніка – аўтара дылогіі “Партызаны”, “Хатынская аповесць”, “Карнікі”, створаных у значнай ступені на аснове яго партызанскага вопыту. І менавіта Алесь Адамовіч з’яўляецца ініцыятарам і стваральнікам (у сааўтарстве) наватарскіх кніг памяці “Я з вогненнай вёскі...” і “Блакаднай кнігі”. Канцэнтравана прадставіўшы чытачу творчую біяграфію пісьменніка, А. Масквін паслядоўна разглядае факты ўваходжання твораў А. Адамовіча ў польскі крытычна-літаратуразнаўчы, чытацкі кантэкст, звяртаючы асабліваю ўвагу на кнігі памяці – літаратуру факта.

Цэнтральнае месца ў манаграфіі А. Масквіна займае творчасць Васіля Быкава, розныя аспекты якой разглядаюцца ў трох артыкулах: “Рэсурса прозы Wasila Bykowa w Polsce”, “*Likwidacja/Sotnikau* Wasila Bykawa a cenzura na Białorusi” і “Nasz Bykau”. Аналіз успрыняцця ў Польшчы творчасці аўтара “Жураўлінага крыку”, “Трэцяй ракеты” “Мёртвым не баліць” і шэрагу выдатных твораў так званай “лейтэнанцкай прозы” распачынаецца вельмі слухным сцвярдженнем: *W kulturze i literaturze białoruskiej Wasil Bykau zajmuje osobne, szczególne miejsce. Jego twórczość, podobnie jak i dorobek literacki wielu klasyków literatury światowej, np. Heinricha Bölla, Ericha Marii Remarque’a czy Gabriela Garcii Marqueza, już dawno przekroczyła granicę kraju, z którego pochodzi. Podejmowana przez tych twórców problematyka ma charakter nie lokalny, lecz ogólnoludzki i została skierowana do takiego czytelnika, który pragnie żyć godnie i sprawiedliwie* (122). Падрабязна прасочваецца ў манаграфіі саракагадовы шлях рэцэпцыі творчасці Васіля Быкава ў Польшчы. Праблемы чалавечай экзістэнцыі, выбару ў пагранічнай сітуацыі, супярэчлівы свет чалавечай душы, уласцівыя творам пісьменніка, уздымаюцца і ў аповесці “Сотнікаў”. А. Масквін звяртаецца да гісторыі публікацыі твора, аналізуе і параўноўваючы дзве рэдакцыі аповесці – аўтарскую і падкарэкціраваную цензурай.

Восьмы раздзел манаграфіі “Łarysa Geniusz: życie w izolacji”, напісаны пераважна на аснове выдадзенай эпістальнай спадчыны паэтэсы, можна вызначыць як штрыхі да творчага партрэта таленавітай, мужнай, нязломнай асобы трагічнага лёсу, якую невыпадкова называюць беларускай апосталкай.

У Польшчы, як адзначае А. Масквін, творчасць паэтэсы яшчэ чакае сваёй гадзіны, няшмат яе твораў перакладзена на польскую мову. Аднак варта згадаць, што ў 1992 годзе ў Беластоку пабачыў свет паэтычны зборнік Ларысы і Юркі Геніюшаў “Маці і сын”, выдадзены ў серыі “Бібліятэка Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа”, сябрам якога быў Юрка Геніюш.

У заключным раздзеле “Współczesna literatura białoruska w szponach polityki” аўтар манаграфіі “Literatury białoruskiej rodowody niepokorne” звяртаецца да актуальных, гарачых пытанняў беларускай сучаснасці – да стану культуры і адукацыі, літаратуры і мастацтва, урэшце, мовы, якія сталіся заложнікамі шматгадовага ўжо палітычнага курсу.

Задумваючыся над падсумаваннем зместу прадстаўленых у кнізе артыкулаў, пагаджаешся з высноваю аўтара, выказанай ім у Заключэнні: *Obraz współczesnej literatury białoruskiej, jaki został zaprezentowany w niniejszej książce, odznacza się z konieczności fragmentaryzmem, gdyż przedstawione tu zostały jedynie sylwetki wybranych twórców i wybrane zjawiska literackie. Na bardziej wyczerpującą analizę będziemy musieli jednak poczekać, gdyż różne procesy społeczne oraz przemiany we współczesnej kulturze nie zostały jeszcze wystarczająco rozpoznane* (212). Пры тым трэба адзначыць, што А. Масквіну ў манаграфіі “Literatury białoruskiej rodowody niepokorne” якраз удалося рэалізаваць усе заяўленыя мэты, у прыватнасці, падагуліць рэцэпцыю ў Польшчы творчасці А. Адамовіча, В. Быкава, наблізіць да польскага чытача важныя моманты ў развіцці беларускай літаратуры дваццатага стагоддзя.

Halina Twaranowicz

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-0002-6895-9010>